

۱۳۷۳۵۸۷

ساماندهی و آمایش سیاسی فضای شهری

دکتر زهرا احمدی پور
مؤلفه
مهندس صفی قادری حاجت

تهران

۱۳۹۴

سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)

مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی

سرشناسه: احمدی پور، زهرا، ۱۳۴۳ -
عنوان و نام پدیدآور: ساماندهی و آمایش سیاسی فضای شهری/زهرا احمدی پور، مصطفی قادری حاجت.
مشخصات نشر: تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)، مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی، ۱۳۹۴.
مشخصات ظاهری: هشت، ۳۱۲ ص.: مصور (بخشی رنگی)، جدول.
فروست: «سمت»: ۱۹۱۶. جغرافیا: ۱۰۷.
شابک: ۶-۱۸۷-۰۲-۶۰۰-۹۷۸-۱۱۵۰۰۰ ریال
وضعیت فهرست نویسی: فیبا
یادداشت: پشت جلد به انگلیسی: Zahra Ahmadipour, Mostafa Ghaderi Hajat. Political Organizing and Planning of Urban Space.
یادداشت: کتابخانه: ص. ۲۹۵ - ۳۱۰.
یادداشت: پایه.
موضوع: سیاست شهری
موضوع: شهرسازی
موضوع: عمران شهری
شناسه افزوده: قادری حاجت، مصطفی، ۱۳۶۱-
شناسه افزوده: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)، مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی.
رده بندی کنگره: ۱۳۹۴ ۲ س ۳ الف ۱۵۳ HT
رده بندی دیویی: ۳۰۷/۷۶
شماره کتابشناسی ملی: ۳۹۵۸۸۹۴

سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)

مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی

ساماندهی و آمایش سیاسی فضای شهری
دکتر زهرا احمدی پور (عضو هیئت علمی دانشگاه تربیت مدرس) و دکتر مصطفی قادری حاجت
ویراستار: نیره منتظری
چاپ اول: تابستان ۱۳۹۴
تعداد: ۱۰۰۰
حروفچینی و لیتوگرافی: «سمت»
چاپ: یاران (قم)، صحافی: زرین (قم)
قیمت: ۱۱۵۰۰۰ ریال. در این نوبت چاپ قیمت مذکور ثابت است و فروشندگان و عوامل توزیع مجاز به تغییر آن نیستند.
نشانی ساختمان مرکزی: تهران، بزرگراه جلال آل احمد، غرب پل یادگار امام (ره)، روبه روی پمپ گاز، کد پستی ۱۴۶۳۶، تلفن ۴۴۲۴۶۲۵۰-۲.
www.samt.ac.ir info@samt.ac.ir

هر شخص حقیقی یا حقوقی که تمام یا قسمتی از این اثر را بدون اجازه ناشر، نشر یا پخش یا عرضه یا تکثیر یا تجدید چاپ نماید، مورد پیگرد قانونی قرار خواهد گرفت.

سخن «سمت»

یکی از هدفهای مهم انقلاب فرهنگی، ایجاد دگرگونی اساسی در دروس علوم انسانی دانشگاهها بوده است و این امر، مستلزم بازنگری منابع درسی موجود و تدوین منابع مبنایی و علمی معتبر و مستند با در نظر گرفتن دیدگاه اسلامی در مبنای و مسائل این علوم است.

ستاد انقلاب فرهنگی در این زمینه گامهایی برداشته بود، اما اهمیت موضوع اقتضا می کرد که سازمان مخصوص این کار تأسیس شود و شورای عالی انقلاب فرهنگی در تاریخ ۶/۱۱/۶۷ تأسیس «سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها» را، که به اختصار «سمت» نامیده می شود، تصویب کرد.

بنابراین، هدف سازمان این است که با استمداد از عنایت خداوند و همت و همکاری دانشمندان و استادان متعهد و دلسوز، مطالعات و تحقیقات لازم پردازد و در رشته های مختلف علوم انسانی به تألیف و ترجمه منابع درسی اصلی، فرعی و جنبی اقدام کند.

دشواری چنین کاری بر دانشمندان و صاحب نظران رشیده نیست و به همین جهت مرحله کمال مطلوب آن باید به تدریج و پس از اندکها و با آوریهای پیاپی ارباب نظر به دست آید. انتظار دارد که این بزرگواران از این همتاها و راهنمایی دریغ نوزند و با پیشنهادهای اصلاحی خود، این سازمان را در اصلاح کتب حاضر و تدوین دیگر آثار مورد نیاز جامعه دانشگاهی جمهوری اسلامی ایران یاری دهند.

کتاب حاضر برای دانشجویان رشته جغرافیای سیاسی (آمایش و مدیریت سیاسی فضا) در مقطع کارشناسی به عنوان منبع اصلی درس «ساماندهی و آمایش سیاسی فضای شهری» به ارزش ۲ واحد تدوین شده است. امید است که علاوه بر جامعه دانشگاهی سایر علاقه مندان نیز از آن بهره مند شوند.

فهرست مطالب

صفحه

عنوان

۱	پیشگفتار
۵	فصل اول: مفاهیم و ماهیت شهر
۵	۱-۱ تعاریف و مفاهیم شهر
۸	۱-۲ نقش و کارکرد شهر
۹	۱-۳ اختصاصات شهر
۱۱	۱-۴ شهرک
۱۱	۱-۵ شهرهای جدید
۱۵	۱-۶ محله
۱۵	۱-۶-۱ محله در دیدگاههای مختلف
۱۶	۱-۶-۲ محله و تعلق اجتماعی و سرسبز
۱۷	۱-۷ ناحیه شهری
۱۸	۱-۸ منطقه شهری
۲۰	۱-۹ سلسله مراتب شهری
۲۳	۱-۹-۱ سطوح سلسله مراتب شهری
۳۳	۱-۹-۲ نخست شهری (سلطه یک شهر) در مقیاس ملی، منطقه‌ای و محلی
۳۸	۱-۱۰ شبکه شهری
۴۰	۱-۱۰-۱ گونه‌شناسی شبکه‌های شهری
۴۵	۱-۱۰-۲ عملکردهای شهری و شبکه شهری
۴۶	۱-۱۰-۳ گسیختگی در شبکه شهری ایران
۵۲	۱-۱۱ شهر مجازی (الکترونیکی) و منطق شکل‌گیری آن
۵۳	۱-۱۱-۱ چستی شهر مجازی
۵۵	۱-۱۱-۲ گونه‌شناسی شهرهای مجازی
۶۱	۱-۱۱-۳ شهر و دولت الکترونیک

۶۷	۱-۱۲ شهر خلاق
۶۹	۱-۱۳ شهر هوشمند
۷۰	جمع‌بندی
۷۱	فصل دوم: نیروهای اثرگذار بر پویایی شهر
۷۱	۲-۱ پویایی فضای شهری
۷۴	۲-۲ نیروهای اثرگذار بر پویایی شهر
۷۶	۲-۲-۱ عامل جهان‌بینی یا چگونگی نگرش به جهان
۷۷	۲-۲-۲ عامل اقتصادی
۷۸	۲-۲-۳ عامل محیطی
۸۰	۲-۲-۴ عامل سیاست
۸۱	۲-۳ گونه‌شناسی عناصر شهری
۸۵	۲-۳-۱ فضای عمومی
۸۶	۲-۳-۲ فضاهای نیمه خصوصی و نیمه عمومی
۸۸	۲-۳-۳ فضاهای خصوصی
۸۸	۲-۴ شهر واحدی فضایی و عملکردی
۸۹	۲-۴-۱ شهر واحدی فضایی
۹۰	۲-۴-۲ شهر واحدی عملکردی
۹۸	۲-۵ سازمان فضایی شهر
۱۱۰	۲-۶ قوانین و مقررات شهری و پویایی فضای شهری
۱۱۰	۲-۶-۱ قوانین پایه - گفتمان قانون اساسی
۱۱۱	۲-۶-۲ برنامه‌های توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی کشور
۱۱۳	فصل سوم: نظریه‌های جغرافیای سیاسی شهر
۱۱۳	۳-۱ شهر یک سیستم سیاسی
۱۱۶	۳-۲ سیاست‌گذاری شهری
۱۱۹	۳-۳ موضوع سیاسی شهری
۱۲۰	۳-۴ قدرت سیاسی شهر
۱۲۲	۳-۵ جغرافیای سیاسی شهری
۱۲۷	۳-۵-۱ ابعاد مطالعاتی جغرافیای سیاسی شهری
۱۲۹	۳-۵-۲ قلمروخواهی

۱۳۰	۳-۵-۳ مهاجرت
۱۳۰	۳-۵-۴ مرزها و محدوده‌های شهری
۱۳۰	۳-۵-۵ انتخابات
۱۳۱	۳-۵-۶ تقسیمات فضایی شهر
۱۳۱	۳-۶ نظریه‌های جغرافیای سیاسی شهر
۱۳۱	۳-۶-۱ شهرهای جهانی
۱۳۵	۳-۶-۲ فرضیه شهر جهانی فریدمن
۱۳۷	۳-۶-۳ جهان شهرها
۱۴۵	۳-۶-۴ سیاه‌چاله‌های شهری
۱۵۰	۳-۶-۵ کلان‌شهرهای گاتمن
۱۵۲	فصل چهارم: ابعاد سیاسی و اداری شهر
۱۵۲	۴-۱ ابعاد سیاسی شهر
۱۵۲	۴-۱-۱ مرکزیت سیاسی شهر
۱۵۶	۴-۱-۲ ژئوپلیتیک شهری
۱۶۵	۴-۱-۳ روابط قدرت در شهر
۱۷۶	۴-۱-۴ شهر و ارتباطات بین‌المللی (دیپلاسی شهری)
۱۸۴	۴-۱-۵ انتخابات و شهر
۱۹۰	۴-۱-۶ ناآرامیهای شهری
۲۰۹	۴-۱-۷ امنیت شهری
۲۱۲	۴-۱-۸ فقر و نابرابری شهری
۲۱۵	۴-۲ ابعاد اداری و نهادی شهر
۲۱۵	۴-۲-۱ مدیریت شهری
۲۲۵	۴-۲-۲ تقسیم فضای شهر (منطقه‌بندی با رویکرد شهری)
۲۲۹	فصل پنجم: اصول و روشهای ساماندهی سیاسی فضای شهر
۲۲۹	۵-۱ ساماندهی فضای شهری
۲۳۶	۵-۲ اصول ساماندهی فضای شهری
۲۳۸	۵-۳ آمایش سیاسی فضای شهری
۲۳۸	۵-۴ نظامهای سیاسی (قدرت) و ساخت فضایی شهرها
۲۳۹	۵-۴-۱ نظام متمرکز و ساخت فضایی شهر

۲۴۴	۵-۴-۲ نظام غیر متمرکز و ساخت فضایی شهر
۲۴۹	۵-۵ سیاست شهری و آمایش فضای شهری
۲۵۱	۵-۶ آمایش نظام سلسله مراتب شهری
۲۵۴	۵-۷ آمایش سیاسی فضا و گسیختگی شبکه شهری
۲۵۴	۵-۷-۱ ارتقای سطوح تقسیمات کشوری و اختلال در شبکه شهری
۲۵۶	۵-۷-۲ ساماندهی شبکه شهری در راستای همگون کردن آن
۲۶۰	۵-۸ قوانین و مقررات شهری و آمایش فضای شهری
۲۶۲	۵-۹ مدیریت شهری و آمایش فضای شهری
۲۶۲	۵-۹-۱ مدیریت شهری و کیفیت زندگی شهری
۲۶۵	۵-۹-۲ مدیریت شهری و مشارکت شهروندان
۲۶۸	۵-۹-۳ مدیریت شهری و تقویت سازمانهای غیر دولتی
۲۷۰	۵-۱۰ آمایش کیفیت محل گیری فضای شهری
۲۷۱	۵-۱۰-۱ ورزش
۲۷۲	۵-۱۰-۲ زیرساختهای ورزشی شهر
۲۷۴	۵-۱۰-۳ ساماندهی اوقات فراغت، مراکز فرهنگی، هنری و غیره
۲۷۶	۵-۱۰-۴ فضای سبز
۲۷۸	۵-۱۱ برنامه ریزی شهری، آمایش و ساماندهی فضای شهری (هویت های قومی، ...)
۲۷۹	۵-۱۲ آمایش فضاهای کانونی در ناآرامیهای شهری
۲۸۱	۵-۱۳ پدافند غیر عامل، ملاحظات امنیتی و ساماندهی فضای شهری
۲۸۲	۵-۱۴ منطقه بندی و آمایش فضای شهری
۲۸۹	۵-۱۵ جغرافیای انتخابات و ساماندهی فضای شهری
۲۹۰	۵-۱۶ ساماندهی دسترسی به خدمات شهری با استفاده از دولت الکترونیک

پیشگفتار

شهر پدیده‌ای فضایی-سیاسی و یک واقعیت پویا و پیش‌رونده در تاریخ زیست بشر است. ساخت و توسعه شهری تابع ملاحظات حکومتهاست و بحث شهر و شهرنشینی تابع قوانین اقتصادی و سیاسی نظام حاکم است. به اعتقاد هاروی در طول تاریخ سرمایه‌داری، توسعه شهری ابزاری کلیدی برای جذب مازاد سرمایه و کار بوده است؛ هرچند توسعه شهری دارای منطقی جغرافیایی است به گونه‌ای که تولید مکان و الزامات مکانی به بی‌حداپی ناپذیر از سازوکار انباشت تبدیل می‌شود (هاروی و مری‌فیلد، ۱۳۹۱: ۹۹). این روز زندگی در بستر شهر کیفیتی سیاسی دارد، زیرا سیاست و کنشهای ناشی از آن که ارتباط با سه مؤلفه فضا، قدرت و سرمایه هستند، در آن بروز می‌یابند. هم‌ریشه بودن راژگان police به معنای شهر با politics به معنای سیاست مربوط به شهر از ضروری‌ترین دلایل توجه به شهر و مطالعات شهری در جغرافیای سیاسی است. از آنجا که شهرها تنها ساختاری از ساختهای فیزیکی نیستند، زیست شهری نیز زیستی سیاسی است که تحت تأثیر فرایندهای سیاسی مورد مطالعه قرار می‌گیرد. شکل‌گیری فضاهای شهری تحت تأثیر ساختار سیاسی در کنار تصمیم‌گیریهای سیاسی با توجه به عوامل معنایی طبیعی و انسانی درون و بیرون شهر به منظور تولید قدرت سیاسی از دیگر موضوعات مهم در جغرافیای سیاسی شهری است. در جغرافیای سیاسی شهری، نقش تصمیم‌گیریهای سیاسی و رویکردهای غالب در این زمینه از طریق فرایند مدیریت سیاسی شهر بررسی می‌شود. مباحثی چون قدرت‌طلبی و رقابت‌جویی شهرها در سطوح مختلف فضایی، نقش‌آفرینی سیاسی و جغرافیای شهرها، مناسبات و روابط قدرت در نظام

شبکه‌ای آنها و کنترل سازمان فضایی شهر و غیره از موضوعات محوری در ساماندهی سیاسی فضای شهری است. تبیین و تحلیل رابطه بین کنشگران فضای شهری در قالب روابط قدرت، رقابت و سیاست در طیفی از تعاملات مشارکتی از قبیل خشونت و جنگ در مناسبات شهری از موضوعات مورد مطالعه در این کتاب خواهد بود.

کتاب حاضر در پنج فصل و به شرح زیر تدوین شده است:

در فصل اول با عنوان هستی‌شناسی و ماهیت شهر، به تعریف مفاهیمی مانند شهر، شهرک، شهرهای جدید، محله، ناحیه، منطقه و فضای شهری که مدخلی است برای شناسایی سلسله‌مراتب و شبکه‌های شهری (شهرکهای کوچک، شهرهای میانی، شهرهای بزرگ، کلان‌شهرها، مادرشهرها و شهرهای جهانی) پرداخته‌ایم. شناخت سلسله‌مراتب شهری، این امکان را فراهم می‌کند که با ساماندهی سلسله‌مراتب سکونتگاهی از جزایر بی‌ویه جمعیت شهرهای بزرگ و خالی شدن نواحی روستایی و شهرهای کوچک، پیشگیری شود. شهرهای مجازی، اینترنت و الزامات خاص آن در دنیای مدرن و چگونگی اثرگذاری آن بر پدیده‌های فضایی، به ویژه در عرصه کارکردی شهر، زندگی دوم، دولت الکترونیک، شهر خلاق و شهر هوشمند از دیگر مباحث مطرح شده در این فصل هستند.

در فصل دوم نیروهای اثرگذار بر پویایی فضای شهری بررسی می‌شود. فضای شهری به ترکیبی از فعالیتها، بناهای مختلف فرهنگی، اجتماعی، اداری و تجاری که عناصر و اجزاء آنها به صورتی آراسته، هماهنگ، منظم و دارای ارزشهای بصری سازمان یافته است، اطلاق می‌شود. فضای شهری جزئی جدایی‌ناپذیر از ساخت فضایی شهر در دوره‌های مختلف تاریخ شهر است و به همین دلیل همچون ساخت کلی شهر تابع شرایط اجتماعی و اقتصادی متغیری است که در هر فرهنگی به صورت میدان، خیابان، تکیه، بازار، گذر و غیره جلوه کرده است.

در فصل سوم به نظریه‌های جغرافیای سیاسی شهر پرداخته‌ایم. شهرها همان‌گونه که پدیده‌های اجتماعی، جغرافیایی، فرهنگی و اقتصادی‌اند، یک پدیده

سیاسی مهم نیز هستند؛ یعنی شکل‌گیری شهر و توسعه آن ضمن اینکه متأثر از تصمیمات سیاسی سیاست‌گذاران است، خود پیامدهای بسیاری برای سیاستهای ملی، منطقه‌ای و حتی جهانی به همراه دارد. شهر و شهرنشینی در حوزه سیاست و جغرافیای سیاسی از دو منظر قابل بررسی است:

الف) تأثیری که پدیده شهر بر سیاستهای محلی، ملی (کشوری)، منطقه‌ای و بین‌المللی دارد.

ب) تأثراتی که تصمیمات سیاسی سیاست‌گذاران (شامل نهادهای حکومتی و غیرحکومتی) بر شهرها دارند.

در ادامه این فصل به نظریات جغرافیای سیاسی شهری نیز پرداخته شده است. در فصل چهارم با عنوان ابعاد سیاسی و اداری شهر موضوعاتی مانند سیستم مدیریت شهری (برنامه‌ریزی، شوراهای محلی، حکومت، شهرداریها)، منطقه‌بندی، استفاده منطقی و نظام‌مند از زمینهای شهری در بلندمدت، ناآرامیهای شهری (آشوبها، بحرانها، اعتراضات، اعتصابات، شورشهای صنفی) و امنیت شهری (آب، غذا، حمل‌ونقل عمومی، نظامهای حکمرانی) مطرح شده است. جغرافیای انتخابات در حوزه شهری، کیفیت حوزه‌بندیها و الگوهای رأی‌گیری در شهر از دیگر مباحث عمده این فصل است.

فصل پنجم با عنوان اصول و روشهای ساماندن سیستم فضای شهر ناظر بر چرایی و چگونگی ساماندن فضای شهری است. شهر یکی از فضاهای انسان‌ساخت است که همواره از ابعاد مختلف مورد توجه بوده که در این میان ساماندن، مدیریت و اداره فضای شهری به نحوی بارزتر و مشهودتر بررسی شده است. این توجه، هم در محافل دانشگاهی و هم در محافل اجرایی به گونه‌ای است که مناقشات بسیاری در خصوص سازوکارهای مدیریتی شهرها به وجود آورده است. در واقع شهر به مثابه بخشی از سلسله‌مراتب سیستم فضایی و تقسیمات سیاسی جغرافیایی هر کشور بر اساس مؤلفه‌هایی مانند نوع حکومت، مدیریت، سطح آگاهی، علاقه‌مندی اجتماعی و مشارکت مردم در نظام تصمیم‌گیری و غیره شکل

می‌گیرد. ساماندهی مدیریت فضای شهری با هدف اداره مطلوب امور، روابط میان عناصر شهری را هماهنگ می‌سازد.

فصل پنجم که ناظر بر بعد کاربردی کتاب است مبتنی بر مبانی نظری مطرح شده در فصول پیشین است. خلاصه آنکه آمایش فضای شهر مستثنی از آمایش فضای کل کشور نیست و باید دربرگیرنده تمام ابعاد نهادی و کالبدی شهر باشد. در اینجا از تمام کسانی که به صورت مستقیم و غیرمستقیم در تدوین این کتاب از آثار آنها در قالب کتابها، مقالات، پایان‌نامه‌ها و رساله‌های دکتری بهره برده‌ایم، سپاس‌گزاریم. همچنین از دوستان خوبمان آقایان قاسم قنبری و محمدرضا فرجی، دانش‌آموزان رشته جغرافیای سیاسی دانشگاه تربیت مدرس بسیار متشکریم که در تدوین در فصل کتاب و همچنین ویرایش متن خبر همکاری صمیمانه‌ای را با مؤلفان داشت‌اند. پایان از خوانندگان دقیق و نکته‌سنج می‌خواهیم با ارائه نظریات خود به مؤلفان - در ریم نه‌بص احتمالی کتاب یاری رسانند.

زهره احمدی پور

مصطفی قادری حاجت

بهار ۱۳۹۳